
УДК 321.6+370:13.73

Андрущенко В. П.

Доктор філософських наук, професор

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ПРИНЦИП ЖИТТЄОБЛАШТУВАННЯ ТА ПІДГОТОВКИ ЛЮДИНИ ДО ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

Аналізується роль та значення демократії як принципу організації та змістовного визначення сучасної освіти для України та європейського простору; автор аналізує демократію як універсальну ціннісну установку, що охоплює всі без винятку сфери соціального та індивідуального життя та визначає цільові орієнтири розвитку суспільств, які ще не досягли належного рівня демократичного управління та знаходяться на трансформаційному етапі розвитку; в статті розглядаються основні завдання модернізації освіти на засадах демократії в українському суспільстві.

Ключові поняття: людина, політика, демократія, освіта, виховання.

Сплеск соціальних і політичних колізій, які, здавалося б, залишились на межі XX і XXI століть, актуалізують проблему демократії як головного принципу життєоблаштування народів та підготовки особистості до цивілізованого життя засобами освіти. Залишаючи організаційно-політичні проблеми демократичного розвитку теоретикам від політики, зупинюсь на аналізі значення демократії як принципу організації освіти та її змістовного осердя.

Як відомо, демократія є одним з визначальних орієнтирів розвитку європейської освіти. Практичне втілення принципів демократії в конкретному суспільстві значною мірою визначає прогресивність та гуманістичну орієнтованість процесу навчання та виховання молоді. Демократія сьогодні є як найпрогресивнішим способом владно-політичного влаштування соціальної життєдіяльності, так і феноменом, що містить в своїй структурі принципи людиноцентризму, толерантності, взаємоповаги та консенсусного взаєморозуміння між різними суб'єктами суспільного та міжособистісного комунікативного простору. Жити в сучасному цивілізованому суспільстві означає жити за демократичними принципами, а цьому необхідно навчитися, необхідно виховати

в кожному члені суспільства постійне прагнення до демократично-правового самоствердження. У зв'язку з цим, сьогодні для українського суспільства надзвичайно актуалізується проблематика взаємозв'язку демократизаційних процесів із становленням нової, демократично орієнтованої системи освіти.

Загальноприйняте визначення «демократії» як народовладдя має не лише владно-політичний, суспільно-організаційний вимір, але й феноменологічне, аксіологічно-орієнтаційне значення внутрішньої установки людини на дотримання гуманістичних принципів життєдіяльності. В сучасному світі феномен демократії несе на собі надзвичайно складне та структурно насичене ціннісно-сміслові навантаження. Існують різні його трактування та визначення. Це і різновид державного устрою, і форма та принципи внутрішньої організації політичних партій, громадських об'єднань, це і політичний режим, і політична процедура тощо. Не викликає заперечень розуміння демократії як людиноформуючої сфери гуманістичних аксіологічних орієнтацій, спрямованих на формування внутрішньо-особистісних структур, орієнтованих на дотримання у власній поведінці принципів толерантності і взаєморозуміння, неконфліктного вирішення суперечностей, миролюбного ставлення до оточуючих, компетентнісного відношення до власної професійної та громадянської активності тощо.

Демократія в сучасному світі розглядається як універсальна ціннісна установка, що охоплює всі без винятку сфери соціального та індивідуального життя та визначає цільові установки розвитку суспільств, які ще не досягли належного рівня демократичного управління та знаходяться на трансформаційному етапі розвитку. Демократичність також є універсальним, загальносвітовим надбанням, формує чуття світового громадянства і світової солідарності, до якого прагнуть різні народи і соціокультурні спільноти, не зважаючи на те, який саме політичний режим сформувався на сьогодні в тій чи іншій державі [1, с. 317–319]. Саме в аспекті універсальної ціннісно-сміслові установки демократія набуває значення внутрішньо-особистісної установки людини на дотримання гуманістичних принципів життєдіяльності, що особливо актуалізує проблематику вивчення даного феномену у навчально-виховному, громадянсько-просвітницькому та системно-освітньому вимірах.

Важливим концептуально-теоретичним виміром дослідження демократії як соціокультурного та суспільно-організаційного феномену є його аналіз у взаємозв'язку та взаємозалежності соціально-владних

та особистісно-ціннісних аспектів, адже взаємообумовленість суспільної реальності і суспільної свідомості є фундаментальним принципом соціально-філософського осмислення дійсності. Враховуючи це, демократія як народовладдя у всьому різноманітті її інституційних вимірів безпосередньо залежить від рівня соціально-громадянської свідомості і культури. Як історично усталена форма організації політичної влади у суспільстві, демократія безпосередньо пов'язана із функціонуванням інститутів народовладдя. Її дієвість значною мірою залежить від функціонування системи політико-правових інститутів, норм і структур, які забезпечують громадянам безпосередню участь в органах влади та контроль над нею. Активна ж участь громадян у владі та їх організований контроль над її діяльністю вможливаються лише за умов формування достатнього рівня загальної політичної і громадянської культури населення країни, що перетворює проблему демократії значним чином на проблему загальної, громадянської та компетентнісної освіти кожного члена суспільства.

Враховуючи те, що демократія у своїй внутрішньо-феноменологічній структурі поєднує смисло-ціннісні установки як розвитку і функціонування суспільства, так і життєдіяльності та поведінки кожної людини, важливим є концептуально-теоретичне дослідження універсальних можливостей демократії щодо гуманізації сучасного глобально-цивілізаційного соціокультурного простору. «В останні десятиліття у світі спостерігається поширення та універсалізація принципів демократії, яка нині реально претендує бути єдиною прийнятною формою державно-політичного устрою для цивілізованих країн. Її переваги полягають не лише в тому, що, завдяки їй, забезпечується народовладдя, права і свободи громадян, їх людська гідність. Не менш важливо, що при цьому відбувається ефективний розвиток самого суспільства, його культури, підвищення добробуту населення, формування різнопланових громадянських структур, дієвого механізму соціальної самоорганізації та соціальної взаємодії» [2, с. 87]. Взаємозв'язок ефективності розвитку суспільства із забезпеченням гуманістичних орієнтирів діяльності соціальних інститутів і громадян роблять демократію справжнім досягненням історичного розвитку людської цивілізації. Враховуючи це, в центрі сучасного соціально-філософського дискурсу стосовно проблем дослідження демократії на перший план виходять саме питання, пов'язані із взаємозалежністю демократії як народовладдя із її внутрішньою установкою на дотримання гуманістичних принципів життєдіяльності.

Особливої ваги в сучасних національних суспільствах набуває завдання формування і розвитку демократичної культури населення, від якої безпосередньо залежить конкурентоспроможний поступ країни на світовій арені. Підвищується, таким чином, значення кожної людини у розбудові ефективних соціальних зв'язків і відносин в кожному національному соціумі та на міжнародному і глобальному рівні. «Демократія починається не з урядів, а з самих людей. Здійснюючи суспільну модернізацію, поряд з реформуванням державного адміністративного апарату, оновленням законодавства потрібно домагатися змін у політичній свідомості людей, вкорінення в ній відповідного демократичному суспільству смислу свободи, права та відповідальності, поширення конституційної освіченості, культури і цивілізованого домагання задоволення законних інтересів» [3, с. 63]. Саме в усвідомленні кожною людиною цінностей громадянських прав і свобод, власної здатності впливати на зміни і розвиток суспільства, фундаментальності власної честі і гідності й полягає, з нашої точки зору, гуманістичний потенціал демократії як ціннісно-сміслової структури, що оформлює системотворчі настанови соціально-особистісного функціонування.

Демократія, таким чином, є не просто організаційно-інституційною формою народовладдя, але й ціннісно-смісловим підґрунтям гуманізації індивідуальної та міжособистісної життєдіяльності кожного громадянина. У зв'язку з цим, демократію необхідно розглядати не лише в аспекті побудови цивілізованих владно-політичних відносин в нашому національному суспільстві, але й з огляду на формування гуманістичних основ суспільної свідомості та особистісного стилю громадянського мислення. «З огляду на особистісні та інституційні передумови політичної відкритості демократія є чимось більшим, ніж формою панування. Відповідно до її екзистенційного поняття, вона є також життєвою формою чи суспільною практикою, в якій, на противагу формальній демократії, все залежить від реального виконання: важливо те, що всі громадяни сприймають свої політичні та соціальні права і беруть участь у рішеннях щодо їх вдосконалення» [1, с. 105]. Водночас, за таких умов кожен громадянин має на достатньо високому рівні усвідомлювати власну відповідальність за те, що відбувається в суспільстві, що також, в свою чергу, підвищує гуманістичний тонус в суспільстві та рівень особистісної свободи кожної людини, як духовно-енергетичного джерела соціально-функціонального виміру демократичної організації владно-політичної діяльності.

Пріоритетність людини як суб'єкта політико-правової активності та носія принципових ознак рівності, свободи та вольового самовияву є незаперечними та невід'ємними сутнісними ознаками демократичної форми врядування, без яких справжнє народовладдя стає вихолощеним та формалізованим, що обов'язково призводить до його занепаду. Змістовне відтворення пріоритетної цінності людини, її прав, свобод, а також вільного самовизначення в системі суспільних і владних координат здійснюється в гуманітарній парадигмі. Щодо демократичного врядування вона виявляється у формулюванні й дотриманні таких основоположних принципів: пріоритетної цінності людської особи на загальносуспільному та державно-управлінському рівні; верховенства прав і свобод особи, утвердження і забезпечення яких є «головним обов'язком держави»; встановлення паритетних, суб'єкт-суб'єктних відносин між владою, її представниками та громадянином; служіння влади громадянину, що у сучасному контексті здійснюється у формі відкритості влади і зведення її до публічного адміністрування; використання гуманних за своєю суттю методів управлінського впливу та залучення до врядування громадян як союзників, а не як об'єктів; пошани до кожної особи, її інтересів, бачень і прагнень та толерантного ставлення до особистісних мотивів діяльності й поведінки; гарантування легітимних і об'єктивно-конкурентних умов розвитку кожної особи взагалі і працівників сфери державного управління зокрема [4, с. 118].

Актуальним аспектом концептуально-теоретичного аналізу феномену «демократії», поряд з її народовладно-інституційним та процесуально-процедурним виміром, є виявлення її характеристик як внутрішньої установки людини на дотримання гуманістичних принципів життєдіяльності, на повагу прав і свобод особистості і громадянина, на постійну готовність до утвердження і захисту своїх невід'ємних ціннісно-сміслових характеристик як людини і активного суб'єкта соціокультурного розвитку національного і глобального масштабів.

Враховуючи глобальні тенденції універсалізації демократичних цінностей та демократично-гуманістичного стилю мислення, актуальною сьогодні є необхідність обґрунтування потреби та вивчення суперечностей демократичного облаштування способу життя людини, зокрема в трансформаційних суспільствах. Особливо гостро в перехідних суспільствах постає проблема адекватного сприйняття демократичних цінностей, а також уникнення розчарування в них через нестабільність суспільних структур в перехідний період. «Криза перехідного періоду в Україні й особистісне сприйняття болючих соціальних про-

цесів, зумовлених руйнацією звичного способу життя, нестабільністю і невпевненістю у завтрашньому дні може призвести до розколу масової свідомості, коли сама ідея демократії починає сприйматися як деструктивний елемент, що несе загибель усього найкращого, створеного у державі за попередні роки. Тому вплив минулого політичного досвіду на актуальну політичну дію сьогодні в Україні відіграє велику роль. Як свідчить історія, навіть у стабільних і спрямованих на покращення умов життя людей у демократичному суспільстві потрібен тривалий час для зниження рівня тоталітарної масової свідомості» [5, с. 32]. Одним з основних завдань сучасного українського інтелектуально-духовного проводу є ґрунтовне переконання широких мас населення у невідворотності демократизаційних змін як загальносвітової тенденції, зумовленої постійним наростанням гуманізаційних процесів в усьому світі. Кожна людина сьогодні має усвідомити, що, не зважаючи на суперечності трансформаційного періоду, головною потребою розвитку національного соціуму є його якнайширша демократизація, яка має відбуватися як на інституційно-процесуальному, так і на особистісно-феноменологічному рівні.

Саме особистісна переконаність критичної маси громадян у необхідності демократичного облаштування способу життя національного суспільства є необхідною передумовою практичної реалізації демократичних принципів в конкретиці соціального буття трансформаційного соціуму. Особливо гострі питання щодо застосування фундаментальних принципів демократії постають у суспільствах, які намагаються перейти від недемократичних владно-управлінських форм до справжнього народовладдя. Робити це тим складніше, що ні громадськість, ні політикум не готові до свідомого і активного впровадження ціннісно-феноменологічних основ демократичного врядування. Не просто політика, а політика непрофесійна, неефективна, «негідна», як вважає Дж. Сарторі, один з найавторитетніших теоретиків демократії, несе у собі основну небезпеку з точки зору вихолощування сутності демократії. Негідна політика, на його думку, — це антисоціальна економічна політика, ігнорування законності, перетворення політичного життя на виставу. «Саме негідна політика в майбутні роки буде небезпечною для нас, якщо ми не переглянемо наші пріоритети, якщо не піддамо поняття демократії критичному переосмисленню» [6, с. 5], — наголошує Дж. Сарторі.

Демократія як історично-культурний феномен постійно змінюється, вимагаючи від людини, що належить до певної епохи, відповідних

змін соціально-політичного та громадянського світогляду, постійної демократичної самоосвіти. Сьогодні навіть у європейських країнах спостерігається криза класичних форм демократії, що змушує європейців відшукувати нові механізми актуалізації гуманістичного потенціалу демократичного врядування та соціально-індивідуальної комунікації. В Європі існує стурбованість «зростаючим рівнем політичної й громадянської байдужості та браком довіри до демократичних інститутів, а також зростаючою кількістю випадків корупції, расизму, ксенофобії, войовничого націоналізму, нетерпимості до меншин, дискримінації й соціального виключення, що є найбільшою загрозою для безпеки, стабільності й розвитку демократичних суспільств» [7, с. 14]. Тим більше, подібні небезпеки постійно загрожують суспільствам, які тільки нещодавно стали на шлях демократизаційних трансформацій.

Подолання цих небезпек можливе лише за умов постійного і наполегливого прищеплення (в тому числі засобами демократичної освіти і виховання) громадянам глибокої впевненості в потужному антикризовому потенціалі демократії як соціально-формуючого феномену.

Список використаних джерел:

1. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Отфрід Гьофе. — К.: ППС-2002, 2007. — С. 317–319.
2. Подковенко Т. О. Український вимір демократії та становлення громадянського суспільства / Т. О. Подковенко // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. — 2009. — № 3.
3. Жадан І. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. — К.: Тандем, 2004.
4. Петровський П. Гуманітарна парадигма як теоретико-методологічна модель демократичного врядування / П. Петровський, О. Радченко // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. — Випуск 26. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011.
5. Вонсович С. Г. Розвиток трансформаційних процесів українського суспільства крізь призму політичної свідомості / С. Г. Вонсович // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка,

- Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — Випуск 13. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011.
6. Сартори Д. Размышления о демократии / Д. Сартори // Международный журнал социальных наук. — 1991. — № 2. — С. 5.
 7. Освіта для демократичного громадянства. 2005 — Європейський рік громадянства через освіту. — К.: Бюро інформації Ради Європи в Україні, 2005.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2014 р.

Андрущенко В. П. Демократия как принцип жизнеобустройства и подготовки человека к жизни средствами образования

Анализируется роль и значение демократии как принципа организации и содержательного определения современного образования для Украины и европейского пространства; автор анализирует демократию как универсальную ценностную установку, охватывает все без исключения сферы социальной и индивидуальной жизни и определяет целевые ориентиры развития обществ, которые еще не достигли надлежащего уровня демократического управления и находятся на трансформационном этапе развития; в статье рассматриваются основные задачи модернизации образования на принципах демократии в украинском обществе.

Ключевые понятия: человек, политика, демократия, образование, воспитание.

Andrushchenko V.P. Democracy as a principle of life arrangement and preparing a human being for life by means of education

Role and importance of democracy as a principle of organization and meaningful definition of modern education for Ukraine and the European space were analyzed; the author examines democracy as universal value setup, which includes all areas of social and individual life without exceptions and identifies development orientations of societies that have not yet reached an appropriate level of democratic governance and are at the transformation stage of development; the article examines the main tasks of modernization of education on the principles of democracy in the Ukrainian society.

Keywords: human, politics, democracy, education, upbringing.